

ТИПОЛОГІЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ МЕТАФОРИ У ПУБЛІЦИСТИЦІ ІВАНА ФРАНКА

Розглянуто соціокультурну метафору, вживану І. Франком у публіцистичних статтях 1878–1907 рр., запропоновано типологію соціокультурної метафори, визначено її функціонально-стилістичні особливості та роль у створенні образної палітри Франкового тексту.

Ключові слова: соціокультурна метафора, модель метафоричного перенесення, контамінація моделей перенесення, стилістична функція тропів.

Рассмотрена социокультурная метафора, употребляемая Иваном Франко в публицистических статьях 1878–1907 гг., предложена типология социокультурной метафоры, определены её функционально-стилистические особенности и роль в создании образной палитры текстов И. Франко.

Ключевые слова: социокультурная метафора, модель метафорического перенесения, контаминация моделей перенесения, стилистическая функция тропов.

The article considers sociocultural metaphor in publicistic texts by Ivan Franko (1878–1907). The typology of anthropomorphic and sociocultural metaphor is created, its functional and stylistic peculiarities, its role in making the figurative palette of I. Franko's text are defined.

Keywords: a lexical unit, a metaphor, sociocultural metaphor, transformational model, metaphoric transformation, semantic stratification, contamination, stylistic function of the trope.

Образність публіцистичного слова у Франка відзначається високою експресивністю, найтоншими асоціативними зв'язками. Індивідуальність процесу відбору виражальних засобів виявляється як природна якість таланту художника.

Мова публіцистики митця активно досліджувалася, проте зустрічаємо лише поодинокі студії, що стосуються дослідження метафори у публіцистиці І. Франка [напр.: 1–3; 5–7]. Науковці сходяться на думці, що провідним словесно-образним засобом Франка-публіциста є метафора, яка має здатність передавати різноманітні предмети і явища, не прив'язана до одного поняття і може виступати самостійно чи відноситися до логічної операції в цілому. Часто одна метафора приходить на зміну іншій, трансформується в неї. В основі вживаних Франком персоніфікацій – не випадкова чуттєва асоціація, а передусім думка.

Таким чином, *об'єктом статті* є публіцистичні тексти І. Франка (1878–1907 рр.), *предмет* її становить соціокультурна метафора, вживана автором у публіцистичних статтях досліджуваного періоду. *Метою роботи* є: виокремити у публіцистиці І. Франка (1878–1907 рр.) соціокультурну метафору, укласти її типологію, визначити функціонально-стилістичні особливості та роль у створенні образної палітри тексту.

Метафору розглядаємо як тропеїчну одиницю субстантивного або вербального характеру, що полягає у вживанні слів і виразів у переносному значенні на основі схожості, аналогій тощо й організує семантичну двоплановість, внаслідок якої виникає імпліцитне значення, яке виводиться з контексту, здатного прийняти семантичну модифікацію первинного значення у вторинне. Метафоричні перенесення групуються у певні класи, що утворюють ієрархічну систему, залежно від

системи семантичних категорій, до яких належать ліві й праві частини метафоричних відповідностей.

Для лексичної метафори характерне зіставлення слів з різних тематичних груп, тоді як у граматиці перенесення обмежене однією парадигмою. Відносно лексичної метафори існує проблема «образної дистанції»: чим далі один від одного ті «семантичні поля», які метафорично зіставляються, тим яскравіша, сміливіша метафора.

Закономірною є пропорція: розгалужене компонування метафори несе більшу інформативність. Це має важливе значення при створенні індивідуально-авторських метафор, які у певній мовленнєвій ситуації повинні виконувати конкретні завдання впливу на реципієнта в різноманітних функціях: 1) індикативній (власне називній); 2) образній (евалюативній); 3) експресивно-оцінній; 4) організаційній; 5) естетичній; 6) когнітивній.

Індивідуально-авторські та загальномовні метафори, які вживаються в публіцистичному стилі, мають спільні й відмінні риси. Перші є продуктом творчості майстра слова, інші давно втратили зв'язок з першоджерелом, скам'яніли і закріпились у словниках. Індивідуально-авторська метафора народжується спонтанно у публіцистичному тексті, відкриває читачеві нову семантику слова і водночас знайомить його з авторським соціокультурним досвідом, спостережливістю та індивідуальним світосприйняттям.

У час активної публіцистичної діяльності Івана Франка Галичина переживала період становлення й розвитку капіталізму. Сам будучи одним з найактивніших суспільних діячів краю, митець гостро відчував ті процеси, що відбувалися, пропускав факти життя через свою свідомість, надаючи їм власної інтелектуальної інтерпретації. Тому і Франкові публіцистичні тексти стосуються кількох тем:

1. Твори, в яких розглядається вчення К. Маркса і розкривається програма радикальної партії, членом якої був І. Франко. Сюди належать такі роботи: «З листа до Ольги Рошкевич» (1878), «Наука і її взаємини з працюючими класами» (1878), «Що таке соціалізм» (1878), «Про працю» (1881), «Чого хоче «Галицька робітницька громада?» (1881), «Чи вертатись нам назад до народу?» (1881), «Програма галицьких соціалістів» (1881), «Мислі о еволюції в історії людськості» (1881–1882), «А. Фаресов. Народники и марксисты» (1889).

2. Статті, предметом розгляду яких є соціальна роль інтелігенції, взаємини з народом та обов'язки перед народом. Це такі роботи як: «Критичні письма о галицькій інтелігенції» (1878), «Чи вертатись нам назад до народу» (1881), «Наш погляд на польське питання» (1883), «Зміна системи» (1896).

3. Роботи, в яких основну увагу приділено національному питанню, польсько-українським взаєминам і можливості автономного устрою України. Сюди належать: «Дещо про польсько-українські відносини. Відповідь п. Т. Романовичу на статтю «Хатні справи українців» (1895), «Українські партії в Галичині» (1886), «Поza межами можливого» (1900), «Подуви весни в Росії» (1904), «Одвертий лист до галицької української молодіжі» (1905), «Ідеї» й «ідеали» галицької московської молодіжі» (1905), «Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова» (1906), «Свобода і автономія» (1907).

Хронологічно перша тематична група обіймає період приблизно 1878–1882 рр., друга і третя – 1883–1907 рр. Така періодизація є досить умовною, оскільки у певний період трапляється розгляд тем і надається трактування того періоду, в який було написано дану статтю. Тобто у певний період І. Франко надавав перевагу якомусь нагальному для суспільного життя Галичини питанню, але водночас обмірковував й інші, які були підказані історично-життєвими реаліями часу, про що свідчать створені ним публіцистичні тексти.

У публіцистиці досліджуваного періоду моделі соціокультурної метафори виявляються в типах історичної метафори, метафори освіти й літератури, метафори, що характеризує інтелігенцію, суспільний прогрес, етичної метафори та метафори, що характеризує релігійні й наукові справи.

Історична метафора виявляється у таких моделях метафоричного перенесення: служник → пан, стан суспільства і його суспільних прошарків → сон (*інтелігенція, яку миколаївський режим силкувався держати в глибокій сні і застою*), тварина → людина (*в родинній житті замість безладного і зовсім звірячого панування*), справжність намірів → видимість, лицемірство з метою визискування (*се тільки емблема..., параван, за яким витворюється генеральне обдирання*), історія → жива істота, здатна до самостійних дій, художній твір, що відзначається широтою охоплення подій і глибиною проникнення в дійсність, → суспільні події, рабство як суспільний лад → соціальна залежність (*незалежність політична взагалі нічого не значить порівняно з внутрішнім соціальним рабством*), минулі часи → райське існування (*первісна рівність зовсім не була таким раєм*), жива істота, наділена здатністю діяти, → природа, боротьба за існування (*природа... не знає жалю, ані чутливості. Вона посвячує мільйони осібників на те, аби удержати при житті якусь вищу форму*), ріка → соціалістичний рух (*соціалістичних рух охопив своєю течією*), людина як істота, здатна до дій, → революція (*всесвітня революція рознесе теперішній порядок*), суспільне становище → положення тіла (*більшість нашої нації лежала безсильна, закнебльована*), дія конкретна → дія абстрактна (вербальна метафора), антропоморфічна метафора + стерта метафора моделі «дія конкретна – дія абстрактна» (*висліди антропологічні показують; характер ручних знарядів; розділ на верстви і касты*), рух ноги → початок змін у суспільстві (*перші кроки гладження життя родинного, громадського, племенного*), опора фізична → моральна і матеріальна основа певних дій (*вирізнення окремого вояцького стану дає їм до того сильну опору*).

Метафора **освіти** виявляється у моделях: рівень освітлення – рівень освіченості (*люди темні; кромішня темнота в сфері духовного життя*), жива істота, здатна до дій, → школа як освітня установа (*школа розвивала всі спосібності..., виводила вчених, розумних і розвинених робітників*).

Метафора, що стосується **інтелігенції** як суспільного прошарку, виявляється у таких моделях: суспільний прошарок → людина, що має психічний розлад, + суспільний прошарок → людина, що чинить насильство, утиски, здириство і т. ін. щодо когось-небудь (*інтелігентні галичани... то раз шайка божевільних, а другий раз – чисті кандидати на розбійників і душоубців*), рівень шуму → суспільний резонанс (*не занедбаю ударити по них у великий дзвін*), сліпота як фізична вада → відсутність тверезого погляду на стан речей (*інтелігенція... зве себе «народом»*), думка → суд (*суд Наумовича про галицьку інтелігенцію*), напрям руху → суспільний прогрес (*що робити інтелігенції, котра не хоче повертати назад?*).

Метафора, що характеризує прогрес: віз як предмет пересування → суспільна роль науки (*наука була б п'ятим колесом у возі людського поступу*); суспільний прогрес → хвилеподібний рух (*поступ не йде рівно, а якомось хвилями*), суспільний прогрес → явище природи (*поступ іде, мов буря*), рослина → суспільний прогрес, багаття → джерело, місце, звідки що-небудь поширюється; центр, зосередження чогось-небудь → прогрес (*огнища поступу*), дорога як смуга землі, по якій ходять і їздять → суспільний прогрес (*люди ідуть наперед, знаходять по дорозі все щось нового*), лікарські препарати → суспільний прогрес (*заведення повної спільності – все се такі панациї, яких не зварить і не приготує ніякий аптекар*), напрям руху → суспільний прогрес.

Етична метафора: авторська метафора моделі «справжність / несправжність етичної категорії, доцільність її існування для природного розвитку суспільства» (*Милосердіє для слабих... се властиво фальшиве чуття*), модель шляхетної поведінки → ступінь зрілості овоча (*побачив в її поведінці той самий гнилий... аристократизм*), дорога → система ідеологічних поглядів, стерта метафора моделі «дія конкретна → дія абстрактна», що являє собою ремінісцеваний біблійний вираз (*кидають каміння осуду або навіть брехні та наклепів*), просторовий вимір → етична категорія (*вище від цього егоїстично-матеріалістичного погляду*).

Метафора літератури: культурний набуток народу → скарбниця (*наповняючи здобутками свого духу спільну всеросійську скарбницю*), літературний твір → будівля (*«Кавказ» побудований*), фізіологічні процеси зруйнованості або зіпсованості гниттям → суспільство (*Гнила суспільність не видасть здорових та сміливих заступників, списателів, поетів*), літературна творчість → сільськогосподарська діяльність (*літературний леміш іде чимраз глибше у суспільність, піднімає вгору чимраз нижні верстви, що досі для літературної творчості були справжньою цілиною*), ґрунт як наділ, ділянка землі → його питомність для певного літературного напрямку (*декадентизм тут може бути хвилевою модою... неприложною до свого ґрунту*), здатність живої істоти втікати → література + птах → журнал (*українська література... втікає під крила журналів*), жива істота, що потребує живлення, → література (*українську літературу живлять*), здатність людини говорити → книга (*потитувати за такими книжками, де була б розказана їм вся правда*), здатність людини виконувати дії → стан суспільної несвободи (*неволя робить шкідливий, деморалізуючий і вбійчий вплив*), здатність людини до дій → книга, одиниця виміру простору → літературна творчість, просторова характеристика предмета → література (*писательська творчість... безмірно ширша, многостороння і трудна*), літературний напрям → його продуктивність, значення для світової літератури (*не видала нічого такого, що би казало надіятися з неї якогось нового звороту в літературі*).

Метафора, що характеризує **релігійну сферу** передбачає моделі: авторитет → смерть (*їх моральна власть і повага давно вже і безповоротно лежала в гробі*); гніздо → місце зосередженості (*головне гніздо католицизму*), здатність кислоти роз'їдати речовину → історичні події + міра наповненості → звук + перифраз + оксиморон (*події, роз'їдавши й роз'їдаючи слов'янську родину...се тільки снарядження пустих звуків без значення і змісту, се «красна видумка» вроді білого вугляра або печеного льоду*), здатність людини наносити удари → століття (*удари наніс тому колись всевладному католицизмові*), фізична дія → моральний удар, що спричиняє занепад, рівень освітленості приміщення → рівень зрозумілості (*важна обставина кидає ярке світло*), поняття патріотизму → його межі (*український патріотизм, що виходить за рамки греко-католицького обряду*), моральні категорії → процес зникання і потопання (*совість, моральність, релігія тонули і щезали зовсім в мраці*).

Метафора **науки** виявляється у моделях: здатність людини стежити за розвитком певних подій → наука (*наук соціологічних, котрі слідять розвиток*), людина, її здатність мати стосунки з чимось → наука (*наука не має нічого спільного*), здатність людини до пізнання → наука (*наука повинна...вчити нас пізнавати закони природи і вчити користувати з тих законів*), здатність людини мати мету → наука (*її мета – з'єднати в собі й оцасливити всіх людей*).

Дослідивши соціокультурну метафору в публіцистиці І. Франка, можемо, услід за Л. М. Полюгою [4] та О. А. Сербенською, говорити не про окрему метафору, а про метафоричну побудову (Л. М. Полюга), метафоричний комплекс (О. А. Сербенська), що передбачає дослідницьку орієнтацію і на мікро-, і на мак-

роконтекст. Функціонування метафори у публіцистичних творах І. Франка виявляє особливості формальної та змістовної інтерпретації стилістичного вибору. Лексема в сукупності образних можливостей, що містяться у ній і впливають із полісемічної системи конкретного слова, – основний відправний елемент створення перенесення. Система тропів у публіцистичному творі визначається тенденцією розвитку імпліцитного значення слова у всій творчості письменника з використанням схематичних основ їх реалізації. Спосіб використання метафори інколи безпосередньо не усвідомлюється її творцем і виноситься за межі свідомості. Це процес об'єктивний, оскільки письменник-публіцист використовує знакові одиниці вже у кодифікованому вигляді. Метафора у публіцистиці І. Франка має свою специфіку за різноманітними параметрами структурного включення у мовну тканину. У публіцистичному тексті метафора виконує своє призначення щодо передачі авторських асоціацій, світобачення письменника-публіциста. В особливо важливих і суттєвих для розуміння ідеї твору випадках спостерігається контамінація моделей метафоричного перенесення. Взаємодія структурних компонентів метафоричних комплексів створює систему тропотворення у публіцистичних текстах І. Франка. Тропеїчна система досліджених публіцистичних творів письменника має свої особливості, загальні та окремі функції, закономірності. Метафора – органічний структурний компонент організації публіцистичного тексту. У публіцистичних творах письменника метафора жива та виразна, яскраво відбиває прагматичний бік висловлювання, завжди виявляє оцінку. Найбільш продуктивно виражають світ письменника та його образне мислення контаміновані метафоричні конструкції. Найбільш уживаною у публіцистиці І. Франка, як свідчить дослідження, є антропоморфічна, суспільно-політична та соціокультурна метафора. Вивчення мови публіцистичних творів І. Франка, одного з фундаторів української літературної мови, зумовлене необхідністю подальшого дослідження його індивідуально-авторського стилю, позначеного неповторним національним колоритом і багатою тропеїзацією, а також потребою проаналізувати троп як значущий структурний компонент публіцистичної мови.

Бібліографічні посилання

1. **Ковальчук Л. А.** Ідейно-тематичні перегуки поезії і публіцистики І. Франка періоду першої російської революції / Л. А. Ковальчук // Укр. літературознавство. – Вип. 44. – Львів, 1985. – С. 63–69.
2. **Ковальчук Л. А.** Образність публіцистики Івана Франка (на матеріалі произведений періода первой русской революции 1905–07 гг.) : автореф. дис... канд. филол. наук : спец. 10.01.03 / Л. А. Ковальчук. – Одесса, 1983. – 16 с.
3. **Ковальчук Л. А.** Про деякі засоби поетики в публіцистиці Івана Франка / Л. А. Ковальчук // Укр. літературознавство. – Вип. 38. – Львів : Вид-во Львів. держ. ун-ту, 1982. – С. 100–105.
4. **Полюга Л. М.** Слово у поетичній творчості І. Франка / Л. М. Полюга. – К. : Наук. думка, 1977. – 168 с.
5. **Сербенська О. А.** Журналістська творчість у концепції І. Франка / О. А. Сербенська // Укр. літературознавство. – Вип. 52. – Львів : Вид-во Львів. держ. ун-ту, 1989. – С. 75–80.
6. **Сербенська О.** Політична метафора в наукових текстах Івана Франка / О. Сербенська // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : матер. Міжнар. наук. конф. – Львів, 1998. – С. 646–651.
7. **Сербенська О. А.** Роль Івана Франка в становленні і розвитку газетно-публіцистичного стилю української мови / О. А. Сербенська // Іван Франко і світова культура : матер. міжнар. симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986 р.). – Кн. 2. – К., 1990. – С. 221–225.

Список використаних джерел

- Франко І. Я.** Дещо про себе самого // Іван Франко. Літературно-критичні статті. – К. : Держ. вид-во худ. літ-ри, 1950. – С. 215–220.
- Франко І. Я.** Зібрання творів : у 50-ти т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980–1986.
- Т. 26. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 74–93.
 - Т. 27. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 355–365.
 - Т. 45. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 24–41, 44–56, 76–165, 204–221, 272–285, 300–464.
 - Т. 46, кн.1 – К. : Наук. думка, 1986. – С. 66–78.
 - Т. 46, кн. 2. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 258–280, 302–316.
 - Т. 48. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 109–119.
- Франко І. Я.** Українські партії в Галичині // Іван Франко. Вибрані суспільно-політичні і філософські твори. – К. : Держ. вид-во політ. літ. УРСР, 1956. – С. 286–307.

Надійшла до редколегії 10.11.11